

TÜRK EDEBİYATI TARİHİ

2

Editörler

Talât Sait Halman (Genel editör)

Osman Horata (Genel editör yardımcısı)

Yakup Çelik

Nurettin Demir

Mehmet Kalpaklı

Ramazan Korkmaz

M. Öcal Oğuz

TC KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

© T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
3106-2

Kültür eserleri dizisi: 403

ISBN 978-975-17-3292-7 (takım)
ISBN 975-975-17-3295-8 (2.cilt)

www.kulturturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr

Türk edebiyatı tarihi / Editörler Talat Sait Halman - [v.b.] -2. bsk.
- Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

...c.<> ; 24 cm. - (Kültür ve Turizm Bakanlığı
yayımları ; 3106-2. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü
kültür eserleri dizisi ; 403)
ISBN 978-975-17-3292-7 (tk.)
ISBN 978-975-17-3295-8 (2.c.)

I. Halman, Talat Sait. II. Seriler.

810.09

Editörler

Talat Sait Halman (Genel editör)
Osman Horata (Genel editör yardımcısı)
Yakup Çelik
Nurettin Demir
Mehmet Kalpaklı
Ramazan Korkmaz
M. Öcal Oğuz

Kitap tasarımı

Ersu Pekin

Yazım-düzeltilme

Süer Eker
Beyhan Uygun Aytemiz

Yazışma

Rumeysa Çavuş
Demet Güzelsoy Chafra

Baskı

Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mahallesi Söğüksu Caddesi
No: 3 34408 Kağıthane, İstanbul
Tel: 0212 294 10 00
e-posta: info@masmat.com.tr

Özel teşekkürler

Yazıların incelenmesinde hakem olarak katkıda bulunan öğretim üyelerine; kaynakların ve alıntılarının kontrolünü titizlikle gerçekleştiren Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü öğrencileri Alphan Akgül, M. Sıla Arlı, Yalçın Armağan, Günül Özlem Ayaydın-Cebe, Fırat Caner, Murat Cankara, Hülya Dündar, Tuba İsen-Durmuş, İrfan Karakoç, Sevim Kebeli, Nilay Özer, Ali Serdar, Reyhan Tutumlu, Seda Uyanık'a; Türk Edebiyatı Kronolojisini hazırlayan Firdevs Canbaz ve Emine Tuğcu'ya; yazışma ve düzeltmelerdeki katkıları için Ceyda Akpolat, Ela Şengündüz, Seçil Aybay Bıyıklı, Songül Sezen ve Çiğdem Gürbüzler, Murat Kazancı ve Fazilet Çöplüoğlu'na teşekkürler...

Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2.baskı
2000 adet

Basım yeri, tarihi
İstanbul, 2007

Osmanlı şair biyografileri (tezkireler) ve Osmanlı edebiyat eleştirisi

Walter G. Andrews

Çeviren: Yurdanur Salman

OSMANLI şair biyografileri, pek çok bakımdan, Arapça ve Farsça yazılmış uzun bir biyografi eserleri geleneğinden çıkarak gelmiştir. Bu eserler, çeşitli mesleklerde ve uğraş alanlarında ileri gelen kişilerle ilgili olarak önemli sayılan bilgilerin kayıtlarıydı. Osmanlı şairlerine ayrılmış ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bu gibi yapıtların ilki – Sehi'nin *Heşt Bihişt*'i – XVI. yüzyılın ilk yarısının sonlarında (1538) kaleme alınmış, ardından Latifi'nin *Tezkire*'si (1562 ile 1575 arasındaki bir zamanda geniş kapsamlı bir düzeltmeden geçirilmiş, 1546), Ahdi'nin (yaklaşık 1564-1593) *Gülşen-i Şu'ara*'sı Âşık Çelebi'nin *Meş'aru Şu'ara*'sı (1568), Kınalızade Hasan Çelebi'nin *Tezkiretu Şu'ara*'sı (1585-86) ve Beyani'nin *Tezkire-i Şu'ara*'sı (1597-98) gelmiştir. Bu listeye, Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbar*'daki (1550'li yıllarda tamamlanmıştır) geniş kapsamlı biyografileri de eklersek, XVI. yüzyılın, Osmanlı şiirinin ve şairlerinin tarihini ve niteliğini kayda geçirmeye yoğun ilgi duyulan bir dönem olduğu açıkça görülür. Bu ilginin en açık seçik görülen nedenleri, tezkirelerdeki yorumlarda kendini gösterir. Bu noktada, Osmanlı şiiri, edebiyat seçkinleri ve onlara bağlı olan kişiler arasında her yerde çok tutuluyordu – öyle anlaşılıyor ki herkes en azından şiir yazmaya çalışıyordu. Osmanlı edipleri, artık Osmanlıca'nın da Farsça ve Arapça edebiyatlarla karşılaştırılabilecek bir edebiyat üretebileceğini görüyorlardı. Şiir üretimi, merkezini sarayda ve sultanın kişiliğinde bulan, varlıklı yöneticilerin ve ulemanın salonlarına yayılan bir hamiler ağı tarafından cömertçe destekleniyordu.

Tezkirelerde birbirine oldukça benzeyen bilgiler, çok farklı vurgularla kaydedilmekteydi: Biyografik bilgiler (doğum, ölüm, yaşadığı yer, yapılan işler, aile vb.), kaynakça bilgileri, eğlenceli fıkralar ve dedikodular, şairin kişiliği, tavırları ve davranışları üzerine yorumlar, şiirlerin eleştirileri ve değerlendirmeleri. Bizim bugün *edebiyat eleştirisi* olarak anladığımız ve peşinden koşmaya

alışık olduğumuz şey, işte bu eleştiri ve değerlendirme alanındadır. Bununla birlikte, baştan şunu belirtmek gerekir ki, edebiyat konusundaki Osmanlı söylemlerinin, modern edebiyat eleştirisinde hemen hemen hiç paraleli yoktur. Bunun pek çok nedeni vardır; bunların en başta geleni, bu seçkin edebiyatın hem seslendikleri hem de, üreticilerinin de, dar üslup ve tür sınırları içinde birbirine nazireler yazan, birbirine benzer şiirler söyleyen ve birbirlerinin eserlerine cevap veren, geniş bir okur kitlesinden çok, az sayıda muhtemel haminin dikkatini çekmek üzere birbiriyle yarışan aynı klasik (Arap, Fars, Türk) yazarlara ve konulara aşına, epeyce küçük bir kesimi oluşturmasıydı. Böylelikle, tezkire türü, genel edebiyat kuramlarını açıklamaktan ve bunların tek tek edebiyat yapıtlarına uygulanmasını öne çıkartmaktan çok, hamilerin hangi şairleri destekleyeceği konusunda "iyi" seçimler yapabilmelerini sağlamak amacıyla ipuçları ve değerlendirmeler sunmakla ilgileniyordu.

Bunun ortaya koyduğu sonuç, çoğu zaman, kabul edilebilir şiiri oluşturan niteliklerin nesnel değerlendirmesine ulaşmak için girişilen bir çabayı temsil etmek olmamış, daha çok, uzmanlarca yapılan değerlendirmeleri dile getirmek ve hamilerin ilgisini çekebilecek şiirin ve şairlerin niteliklerini öne çıkarmaya odaklanmak olmuştur. Örneğin, değerlendirmelerde bir şairin teknik yetkinliğinden söz edilecektir. Kullandığı vezinleri ve kafiye yerli yerinde kullanma yetisi; "şiirsel" ya da "renkli" sözcüklerin kullanılması ve mükemmel bir şiirden beklenen retorik süslemeleri kullanma ustalığı. Bunun ötesinde, şairden özgün, imgelemi güçlü ve inandırıcı olması da bekleniyordu. Üç dilin şiir geleneklerine aşına olmanın yaygın, izin verilen benzetmeler ve temalar birikiminin de kısıtlı olduğu bir durumda, "özgünlük" kavramının birbirinden belirgin biçimde farklı iki anlamı vardı. Bu kavram şairin, kötü bir iş çıkarmaktan kaçınmak için kendinden önceki şairlerden ödünç alması anlamına geliyordu. Bu ödünç alma çoğu kez, önceki şiirlerden tercüme yapmak, düpedüz aşırmaq veya daha önce kullanılmış mazmunları kullanmakla, bazan da aynı ritmik nitelikteki sözcükleri kullanarak dizelerin yeniden işleme yoluyla oluyordu. Gene bu kavram, geleneğin sınırlarının dışına taşmadan yeni benzetmeler, keşfedilmemiş yeni imgeler ya da imge bileşenleri bulup çıkarmak anlamına da gelir. Her ne kadar tezkirelerde buna benzeyen alanlarda başarısızlıklara düzenli olarak değinilse de – örneğin Latifi, *Tezkire*'sine yazdığı girişin bir bölümünde, onun "hırsızlık" dediği, izin verilebilecek ödünç almaların çeşitli türleri üzerinde ayrıntılarıyla duru, – tezkire yazarının, övülmeye değer bulduğu özgünlüğün örneği olarak alıntılanan bir mazmunun ya da mısranın tam olarak neden "özgün" olduğunu gösteren çok az örnek vardır. Bir Osmanlı şiirini eleştirmeye kalkan kişinin, bir mazmunun ardında yatan fikrin daha önce kullanılmış olduğunu fark etmesi için bile çok geniş kapsamlı bir geleneğe yeterince aşına olması gerekeceği ortadadır. Bir edebiyatçının, muhtemel bir hamiye tavsiye edilmesini sağlayan etken, işte tam da bu türden bir ince farkındalıktır.

Tezkirelerde tipik olarak rastladığımız eleştiri niteliğindeki yargılarının türüne bir örnek olarak Latifi'nin, çağdaşı olan usta şair Zati'nin şiiri üzerine yaptığı yorumlar aşağıda verilmiştir:

Şiir sanatları (sanayi-i şi'riye) arasında, onun kullanmadığı tek bir tarz, hayal gücüyle yaratılan benzetmeler arasında da onun saf, zeki yaratılışının ortaya çıkarmadığı hiçbir bakir düşünce (bikr-i fikr) yoktu. Ama hayatının orta dönemine girdikten sonra ürettiği şiirler, Şebistan-i Hayal'in üslubuna ya da bilmecelelerin tarzına benzeyerek biraz belirsizleşmeye başladı. Arzu dolu âşıklar ('uşşak) [bunlardan] zevk almaz; dinleyenin zihninde bunlar ilk bakışta kavranmaz ve kinayelerinin ince noktaları [onları değerlendirmekte] yetersiz kalır. Bu nedenle, bu gibi kişiler, onun anlamlarındaki ince noktaların çoğunun tam bir saçmahalk olduğunu sanırlar. (Beyit) Bilmeyen 'andelibi serçe sanur/Türk billûru görse sırça sanur. (Ahmet Cevdet: 160-61)

Latifi, önce şairi doğuştan yetenekli olduğu için övüyor. Zati örneğinde bu, arkadaşlar grubuna, şairin yüksek öğrenimden yoksun olduğunun bilindiğini anımsatan iki yanlı bir iltifattır. Daha sonra Latifi, Zati'nin sonraki şiirlerinin belâgat açısından karmaşıklığına aynı ölçüde dolaylı bir biçimde saldırıya geçiyor: Bu şiir, o kadar "zor"dur ki önceki yüzyıla özgü süslemelerin, sözcük oyunlarının ve gizli anlamların en dış sınırlarını zorlayan bir Farsça yapıta (Fettâhi Nişâbüri'nin *Şebistân-ı Hayâl*) benzemektedir. Bu şiir, manevî olanla şehevî olanı ("âşıklar"ı) birleştiren duygusal bir deneyim peşinde koşanların zevkine hitap etmez. Şiir sanatlarında ve oyunlarında yeterli uzmanlığı olmayanlar (sizin, benim ve bunu okuyan haminin aksine) bu şiirden çok az şey anlar. Latifi, sonra eleştirisini, *serçe/sırça*'nın ötesinde hiçbir özel belagatlı zeka ya da karmaşıklık belirtisi göstermeyen, oldukça sıradan bir beyitle bitiriyor. Bu beyit muhtemelen Zati'nin değildir; beyit, burada yalnızca bir önceki önermenin şu anlamını genişletmek için kullanılmıştır: En çetin şiiri anlamak için, eğitimle kazanılmış, ince ayrımları görebilme gücü ve yetenek gerekir. Zati'den bir örnek vermek gereksizdir. Bir örneği anlayabilenler, zaten bir çok örnek bilmektedirler; örnek bir beyit vermek, kavrayıştan yoksun olanlar açısından boşa gitmiş olacaktır.

Gene de, tezkirelerde erken dönem modern Osmanlı edebiyat eleştirisi biçiminin yer aldığı toplumsal bağlamlar hakkında bazı ipuçları kayda geçirilmiştir. Örneğin Âşık Çelebi, 1526 ile 1534 arasında bir yerde, şeyhülislamlık görevi sırasında, ünlü tarihçi, şair ve âlim Kemalpaşazade'nin konağında yapılan bir toplantıyı tarif eder (Meredith-Owens 1971: 96a). Kemalpaşazade'nin meclisleri, aydınları, edebiyat ve yönetim alanındaki seçkinlerin en üst tabakasını kendine çekiyordu; bunlar her türlü konuda sohbetlere girişiyorlardı; burada anlatılan olay da bu meclislerden birinde geçmektedir. Akşamın akışı içinde, Yeniçeri şair Dukaginzade Yahya Bey, başında tüyler takılı gözalcı ser-

puşu ile içeriye girer. Evsahibinin onuruna, bir kaside sunar ve şu beyitle başlayan kasideyi yüksek sesle okur: Fazl ile Rûmda bir daânedür ol mihr-i kemâl / Mâh-rûlar yanağında nitekim dâne-i hâl (O mükemmel ay / sevgili bir tane- dir, Osmanlı illerinde / Ay yüzlülerin yanaklarında birer ben olması gibi.)

Kemalpaşazade bunu beğenir ve kasideyi Yahya'ya bir kez daha okutur; bunun ardından, âlim-şair İshak Çelebi, şiiri açıklamaya girişir. Maliye Bakanı Defterdar İskender Çelebi, aynı çizgiyi devam ettirerek şunları söyler: "Gerçekten de efendimiz, sizin soylu adınız Ahmet'tir; Ahmet'in (Muhammed Peygamber'in) takma adı da Şems'tir (Arapça'da "güneş"); şems'in eşanlam- lısı da mihr'dir (Farsça'da hem "güneş" hem de "sevgi" anlamlarına gelen iki anlamlı sözcük)". Bu zekice yorumlama – şairin, haminin adına *mihr-i kemal* (mihr - şems - Ahmet ve kemal - Kemalpaşazade) ifadesiyle nasıl gönderme yaptığını açığa çıkardığından – toplantıda bulunanlar tarafından teker teker övülür; İskender Çelebi'nin koruması altındaki Hayalî, şiirdeki bazı eksiklik- leri işaret etmeye kalkıştığında, söyledikleri çok soğuk karşılanır.

Bu küçük hikâyede görülmektedir ki, tezkirelerin ebediyete kalmak üzere kayda geçirmeyi amaçladığı şey, edebiyat toplumunun küçük evrenidir. Burada, temel öğeler gözle görülebilecek durumdadır: Saygın ve cömert bir hamî vardır; eğitilmiştir, duyarlıdır ve her şeyin farkındadır; dostluk bağları ve ortak bir görüş açısıyla birbirine bağlanmış bir kültürlü seçkinler çevresi vardır; kültürlü sohbetler yapmak için bir toplantı düzenlenmiştir; bir şiir okunmakta ve sohbetin bir bileşeni olarak o şiir çözümlenmekte ve eleştiril- mektedir. Edebiyat eleştirisi, bu tür bir etkinlikte, çok üst düzeyde gelişmiş bir toplumsal uygulama olarak sohbetler ortamında yapılıyordu. Tezkire, ger- çekte şiir hakkında değildir; tersine, şiirin ortaya çıktığı ortam hakkındadır. Tezkire, hem bu ortamın kayda geçirilmesidir, hem de – olması muhtemel hamiden başlayarak aşağıya doğru – kültürlü bir yaşamın çok iyi yaşanmasına heveslenenler için bir elkitabıdır.

Kaynakça

Ahmet Cevdet (hızl.) (1314), *Tezkire-i Latifi*, İstanbul: İkdâm Mtb.

Meredith-Owens, G. M., (1971), *Meşâ'ir üş-Şu'arâ or Tezkere of 'Aşık Çelebi*, London: Messrs. Luzac and Company Ltd.